

آثار فرزندآوری با تأکید آیات و روایات در سبک زندگی اسلامی

ابوالفضل کاظمی * سیده فاطمه شاهمرادی ** ملیحه سادات مهدوی ***

چکیده

دین مبین اسلام، برترین دین آسمانی، در معارف الهی خود به اهمیت خانواده و فرزندداری عنایت ویژه‌ای کرده است. آنچه در این نوشتار و به روش کتابخانه‌ای مورد بررسی قرار گرفته است، بررسی نظر اسلام نسبت به فرزندآوری و بررسی فواید فرزندآوری و آسیب‌های خودداری از آن است. بررسی آیات و روایات نشان می‌دهد که به طور عموم نظر دین مبین اسلام نسبت به فرزندآوری مثبت است و برآن فواید و آثار مثبتی مترتب است، از جمله‌ی این آثار: کمک به والدین، ادامه دهنده راه والدین، فرزند به عنوان اعمال متأخر، نعمت الهی و سبب امتحان والدین، افزایش روزی، طلب آمرزش برای والدین و سپر آتش بودن فرزندان قابل ذکراند. همچنین زندگی با فرزند کم، آسیب‌هایی را در پی خواهد داشت که کاهش روزی، برکت و سخت‌تر شدن تربیت دیگر فرزندان از جمله‌ی این آسیب‌ها است.

واژگان کلیدی:

فرزندآوری، خانواده، سبک زندگی اسلامی، الگوی رفتاری جمعیت.

E-mail: abulfazl.kazemi@gmail.com

* دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه قم

E-mail: fatemeh.shahmoradi313@gmail.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن دانشکده تربیت مدرس قرآن مشهد

E-mail: mahdiyavar1369@gmail.com

*** دانشجوی کارشناسی ارشد علوم قرآن و حدیث دانشگاه فردوسی مشهد

تاریخ تأیید: ۱۳۹۳/۰۴/۰۴

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۰۱/۱۷

کنترل جمعیت و مباحث مربوط به آن از جمله مباحثی است که در اکثر جوامع بشری مورد توجه و کانون اهمیت قرار دارد، این بحث در کشورهای اسلامی و همچنین کشور ما مورد توجه کارشناسان است. متأسفانه در دهه‌های اخیر برخی بر این باور بودند که باید جمعیت کشور را به شدت کنترل کرد و با شعارها و برنامه‌های فراوانی در پی کاهش جمعیت کشور برآمدند. بدیهی است که در کشور اسلامی هر طرح و برنامه‌ای که بخواهد اجرا شود باید ابتدا نظر اسلام در مورد آن طرح و مسأله مورد بررسی قرار گیرد. این پژوهش برآن است تا بررسی متون دینی، ابتدا نظر شرع مقدس را در مورد فرزندآوری و تکثیر اولاد مورد کاوش قرار دهد و پس از آن با استفاده از متون دینی برخی از آثار فرزندآوری و تکثیر اولاد را برشمرد. در زمینه‌ی فرزند و تربیت کودک تا به حال پژوهش‌هایی صورت گرفته است، از جمله این پژوهش‌ها می‌توان به کتاب‌های اسلام و حقوق کودک اثر احمد بهشتی؛ تربیت دینی کودک و نوجوان اثر مریم ادیب؛ فرآیند تربیت دینی کودکان اثر عباسعلی شاملو؛ خانواده‌ی قرآنی اثر عیسی عیسی‌زاده و حکمت نامه‌ی کودک اثر محمد محمدی‌شهری، اشاره کرد. در برخی از این پژوهش‌ها به‌طور ضمنی به آثار و فواید فرزندآوری نیز اشاره شده است، اما پژوهشی که به‌طور ویژه به بررسی نظر اسلام در مورد فرزندآوری و آثار و فواید آن پرداخته باشد هنوز انجام نشده است.

در معارف اسلامی نسبت به تشکیل خانواده، داشتن فرزند و حتی تکثیر اولاد توجه فراوان و درخور عنایتی وجود دارد، به‌طوری که در آیات و روایات فراوانی به این مهم اشاره شده و اهمیت آن بیان گشته است. دین

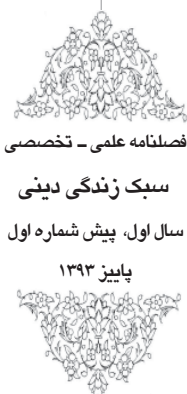
اسلام که برترین دین الهی و خاتم ادیان است، همچنان که برای تمام جوانب زندگی بشری برنامه ارائه کرده است، در مورد تشکیل خانواده، داشتن فرزندان و تکثیر اولاد، روابط خانوادگی، راهکارهای تربیت فرزندان، نحوه ارتباط صحیح با همسر و فرزندان و نیز برنامه و راهکار ارائه کرده است. با توجه به آیات و روایات می‌توان گفت که از نظر اسلام فرزند به عنوان یک نعمت الهی و مایه‌ی برکت است و نباید از داشتن آن خودداری کرد.

بررسی نظر اسلام در مورد فرزندآوری و تکثیر اولاد

۱. فرزندآوری در قرآن

با توجه و عنایت به آیات قرآن کریم و روایات اهل بیت درمی‌یابیم که از نظر اسلام، اصل و مبنا بر داشتن فرزند و فرزندآوری است. در قرآن کریم آیاتی وجود دارند که این مهم را تأیید می‌کنند؛ مانند آیاتی که بیانگر دعا‌های انبیای الهی در مورد درخواست از خداوند متعال مبنی بر خواستن فرزند است. در زیر به برخی از این آیات اشاره می‌شود:

در قرآن کریم اصل وجود فرزند به عنوان نعمت الهی (نحل: ۷۲)، متاع دنیا (آل عمران: ۱۴)، زینت زندگی (کهف: ۴۶)، وسیله‌ی امتحان (انفال: ۲۸)، یاری رساننده به پدر و مادر (اسراء: ۶) مطرح گردیده است و داشتن فرزند صالح به عنوان آرزوی پیامبران الهی (آل عمران: ۳۸)، نور چشم بندگان خاص خدا (فرقان: ۷۴) و سبب بشارت خداوند (هود: ۷۱، حجر: ۵۱-۵۳) بیان شده است. اما فرزند ناصالح، دشمن پدر و مادر (تغابن: ۱۴)، سبب هلاکت (منافقون: ۹)، و عذاب آنها (توبه: ۵۵)، سبب تفاخر پدر و مادر غیرمؤمن (حدید: ۲۰) و مایه‌ی تهدید (احقاف: ۱۷) معرفی گردیده است. (عسبی‌زاده، ۱۳۹۰: ۱۰۵)

قرآن کریم در مورد حضرت زکریا علیه السلام می‌فرماید: «و زکریا را یاد کن آن‌دم که پروردگار خویش را ندا داد، پروردگارا! مرا تنها مگذار که تو از همه بازماندگان بهتری» (انبیاء: ۸۹) و یا در جای دیگر می‌فرماید: «اینجا بود که طمع زکریا وادارش کرد و دست به دعا برداشته به پروردگار خود گفت پروردگارا مرا از ناحیه خود فرزند و نسلی پاک ببخش که تو شنوای دعایی» (آل عمران: ۳۸) و یا در آیات ابتدایی سوره‌ی مریم که باز همین مضمون تکرار شده است. (مریم: ۵).^۳

یکی دیگر از انبیاء الهی که طلب فرزند از خداوند متعال کرده و قرآن کریم آن را بیان می‌کند، حضرت ابراهیم علیه السلام می‌باشد. قرآن گفتار حضرت ابراهیم (ع) را در طلب فرزند چنین بیان می‌فرماید: «پروردگارا فرزندی به من بده که از صالحان باشد.» (صافات: ۱۰۰).^۴

از جمله‌ی دیگر آیاتی که بر فرزندآوری دلالت دارد آیاتی است که در آنها همسر و فرزندان به‌عنوان مخلوقات خداوندی و نعمت الهی معرفی شده‌اند. مانند آیه‌ی «خدا برای شما از جنس خودتان همسرانی قرار داد و برای شما از همسرانتان فرزندان و نوادگان پدید آورد» (نحل: ۷۲)^۵ و یا آیه‌ی «ای مردم بترسید از پروردگار خود، آن خدایی که همه شما را از یک تن بیافرید و هم از آن جفت او را خلق کرد و از آن دو تن خلقی بسیار در اطراف عالم از مرد و زن برانگیخت.» (نساء: ۱)^۶

۱. «و زکریا إِذْ نادى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ» (انبیاء: ۸۹).

۲. «هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ» (آل عمران: ۳۸).

۳. «فَهَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا» (مریم: ۵).

۴. «رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ» (صافات: ۱۰۰).

۵. «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً» (نحل: ۷۲).

۶. «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً» (نساء: ۱).

آیه‌ی دیگری که فرزندآوری را تایید می‌کند آیه‌ی ۲۲۳ بقره است که می‌فرماید: «زنان شما کشتزار شمايند از هر طرف خواستيد به کشتزار خود درآييد و در صدد پديد آوردن يادگاري و نسلي براي خود برآييد.»^۱؛ «اطلاق «کشتزار» بر زنان نشان می‌دهد که بقای نسل انسان از اهداف آمیزش و مقصود از «قَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ» نیز به نظر برخی مفسران، طلب فرزند است. درآیه دیگری آمده است: «فَالنَّ بَشَرُوهُنَّ»؛ سپس در ادامه فرموده: «آنچه را خدا برای شما مقرر داشته، طلب کنید» (بقره/۱۸):^۲ که بیش تر مفسران مقصود از آن را طلب فرزند دانسته‌اند. (طبرسی، ۱۴۰۸، ۲: ۵۰۴) همچنین در آیه ۲۹ عنکبوت حضرت لوط عليه السلام قومش را بر قطع راه بقای نسل انسان، توسط آنها سرزنش می‌کند.^۳ (زمخشری، ۱۴۱۰، ۱: ۲۶۶؛ طباطبایی، ۱۳۷۴، ۲: ۴۴)

همچنان که مشهود است این آیات علاوه بر اینکه فرزند را مخلوق خداوند می‌داند و آنها را از نعمت‌های الهی برای انسان برمی‌شمرد، به‌طور ضمنی دلالت بر داشتن فرزند نیز دارد. با توجه به آیات فوق می‌توان گفت که طبق آیات قرآن کریم داشتن فرزند و فرزندآوری موافق نظر اسلام است و قرآن کریم در آیات فراوانی به مقابله‌ی با فرزندگشی جاهلیت پرداخته و انسان‌ها را از این کار نهی کرده است.

فرزندآوری در روایات

در روایات اسلامی نیز شاهد تشویق به داشتن فرزند و حتی تشویق به داشتن فرزند زیاد هستیم. در روایات فراوانی به این مهم تأکید شده و اشارات

۱. «نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ ... وَقَدِّمُوا لِنَفْسِكُمْ.» (بقره: ۲۲۳).

۲. «وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ» (بقره: ۱۸۷).

۳. «... أَتُنْكُم لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ وَ تَقْطَعُونَ السَّبِيلَ...».

زیبایی در مورد آن به کار رفته است. این روایات (که از حیث تعداد نیز زیاد هستند) را می‌توان در دسته‌ها و بخش‌های مختلفی تقسیم‌بندی کرد که هر دسته به خودی خود دلالت بر داشتن فرزند و فرزندآوری دارند. از جمله این روایات می‌توان دسته‌های زیر را برشمرد: روایاتی که در باب دعا برای طلب فرزند وارد شده‌اند، روایاتی که در مورد ثواب تربیت فرزند و تحمل سختی آن وارد شده‌اند، روایاتی که در مورد آداب و نحوه‌ی تربیت فرزند وارد شده‌اند، روایاتی که در ذمّ کشتن فرزندان و یا ذمّ خودداری از فرزنددار شدن وارد شده است، روایاتی که فرزندان را به عنوان نعمت‌های الهی و یا گلی از گل‌های بهشتی معرفی کرده‌اند، روایاتی که بهترین زنان را زنان پرفرزند معرفی می‌کند و.... بدیهی است که تمامی این روایات به داشتن فرزند و فرزندآوری دلالت دارند و حتی در برخی از این دسته روایات به‌طور صریح به داشتن فرزند و حتی در برخی فرزندآوری زیاد اشاره شده است. در زیر به‌طور خلاصه به چند نمونه از این روایات اشاره می‌شود:

در روایتی از امام صادق علیه السلام به نقل از پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «فرزندانتان را زیاد کنید، چراکه من فردا (روز قیامت) با فراوانی شما بر دیگر امت‌ها مباهات می‌کنم.» (کلینی، ۱۳۷۵، ۶: ۲؛ مجلسی، ۱۴۰۶، ۸: ۵۹۰؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ۲۳: ۱۲۹۲؛ حرعاملی، ۱۴۰۹، ۲۱: ۳۵۷؛ مجلسی، ۱۳۷۴، ۲۱: ۶) یا در روایت دیگری می‌فرمایند: «فرزند بخواهید و آن را طلب کنید، زیرا که فرزند روشنی چشم و شادی قلب است.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۰۱: ۸۴؛ طبرسی، ۱۴۱۴، ۱: ۲۲۴)

در روایت دیگری جابر بن یزید جعفی گوید: امام باقر علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: چه چیز جلوگیر مؤمن شده که برای خود همسری نمی‌گزیند،

شاید فرزندی به او عنایت کند که روی زمین را به گفتن کلمه توحید «لا إله إلا الله» سنگین کند. (ابن بابویه، ۱۳۷۶، ۵: ۹؛ طبرسی، ۱۴۱۴، ۱: ۴۲۹؛ مجلسی، ۱۴۰۶، ۸: ۸۰؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ۳۳: ۱۴۰۹؛ حرعاملی، ۱۴۰۹، ۲۰: ۱۴)

همچنین از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: «هیچ یک از شما نباید فرزندخواهی را واگذارد، چراکه وقتی انسان بمیرد و فرزندی نداشته باشد، از نام و آوازه می‌افتد» (متقی هندی، ۱۳۹۷، ۱۶: ۲۸۱)

بررسی منابع روایی شیعه نشان می‌دهد که روایات زیادی که دلالت بر فرزندآوری دارند از سوی ائمه‌ی اطهار: صادر گردیده است که به دلیل اطالهی کلام از ذکر آن در این قسمت خودداری می‌کنیم، اما به برخی از آنها در ادامه و در زیر عناوین بعدی اشاره می‌شود.^۱

پس از بررسی و بیان آیات و روایاتی دالّ بر مثبت بودن نظر اسلام در مورد فرزندآوری و تکثیر اولاد، در این بخش به بررسی، بیان فواید و آثار مثبت فرزندآوری و تکثیر اولاد از نظر اسلام خواهیم پرداخت. بالطبع زمانی که دین مبین اسلام امر به یک موضوعی می‌کند، آن موضوع مثمر ثمر و مفید زندگی بشری خواهد بود و گرنه اسلام هیچگاه سخنی که با فطرت انسانی در تضاد باشد و یا مضر زندگی بشری باشد، نمی‌گوید و امر به چنین چیزی نمی‌کند. به این مضمون در آیه‌ی ۳۰ سوره روم^۲ اشاره شده است.

از جمله آثار مثبت و فواید فرزندآوری و تکثیر اولاد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

الف. کمک و دستیاری والدین: از جمله فواید داشتن فرزند، دستیاری

۱. نک: کلینی، ۱۳۷۵، ج ۵: ۳۳۳؛ مجلسی، ۱۳۷۴، ج ۲۰: ۵۴؛ ابن بابویه، ۱۳۷۶، ج ۳: ۳۹۲؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ج ۲۱: ۴۷ و ۱۲۹۱؛ حرعاملی، ۱۴۰۹، ج ۲۰: ۵۴ و ۳۵۸؛ طبرسی، ۱۴۱۴، ج ۱: ۲۱۸.

۲. «فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفاً فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا» (روم: ۳۰).

والدین است که در قرآن کریم در آیات مختلف به آن اشاره شده و آن را بیان داشته است. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «و به مال و فرزندان نیرومند مدد بخشیم» (اسراء: ۶)^۱ و یا در جای دیگری می‌فرماید: «با چهارپایان و فرزندان یاریتان کرده» (شعراء: ۱۳۳)^۲ و در سوره‌ی نوح می‌فرماید: «و به وسیله اموال و فرزندان یاریتان می‌کند» (نوح: ۱۲)^۳.

در این آیات خداوند متعال خطاب به گروه‌های مختلف انسانی، داشتن فرزند را به عنوان یک نعمت الهی و کمک و دستیار والدین معرفی کرده است. داشتن فرزند برای والدین، همانند داشتن نیروی انسانی است که می‌تواند در کارها و مسئولیت‌ها پدر و مادر را کمک و یاری رساند.

و یا در آیه‌ی ۷۲ نحل می‌فرماید: «خداوند برای شما از همسرانتان فرزندان و یاورانی قرار داد که به خدمت آنان در حوائجتان استعانت بکنید، و با دست آنان مکاره و ناملایمات را از خود دور سازید»^۴. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۱۲: ۴۳۰) از جمله‌ی دیگر آیاتی که به یاری فرزندان و یاوربودن آنها اشاره دارد، آیه‌ی ۴۶ سوره‌ی مبارکه‌ی کهف است: «اموال و فرزندان زینت حیات دنیا هستند»^۵.

«در حقیقت در این آیه انگشت روی دو قسمت از مهم‌ترین سرمایه‌های زندگی دنیا گذارده شده است که بقیه مسائل به آن وابسته است، «نیروی اقتصادی» و «نیروی انسانی»، چراکه برای رسیدن به هر مقصودی از مقاصد مادی حتماً این دو نیرو لازم است، و به همین دلیل آنها که بر تخت قدرت

۱. «وَأَمْدَدْنَكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ» (اسراء: ۶).

۲. «أَمْدَدَكُمْ بِأَنْعَمٍ وَبَنِينَ» (شعراء: ۱۳۳).

۳. «وَيُمِدُّكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ» (نوح: ۱۳).

۴. «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ بَنِينَ وَحَفَدَةً» (نحل: ۷۲).

۵. «الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا» (کهف: ۴۶).

می‌نشینند سعی در جمع‌آوری این دو نیرو می‌کنند، چرا که آنها یکی از دو رکن اصلی قدرت او را تشکیل می‌دهند^۱ (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۱۲: ۴۴۵).

چنانچه مشخص است در قرآن کریم بارها به مسأله‌ی فرزندآوری و یاور بودن آنها برای والدین اشاره شده است و بارها این نعمت الهی به بندگان تذکر داده شده و از وجود فرزندان به‌عنوان یاور و مددکار والدین یاد شده است. با این وجود می‌توان از مهم‌ترین آثار و فواید فرزندآوری را در همین یار و یاور بودن برای والدین برشمرد.

در روایات نیز به این فایده و ثمره‌ی فرزندآوری و تکثیر اولاد به کرات اشاره شده است و در مورد آن بحث شده است. در ادامه به چند نمونه از مهم‌ترین این روایات اشاره می‌شود:

در روایتی از امام سجاد علیه السلام آمده است که: «از سعادت مرد این است که فرزندانی داشته باشد تا به‌وسیله‌ی آنها مورد یاری و کمک قرار گیرد.» (کلینی، ۱۳۷۵، ۶: ۲؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ۲۳: ۱۲۹۲؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۱: ۳۵۶)

در روایت دیگری عیسی بن صبیح می‌گوید: امام حسن عسکری علیه السلام در زندان بر ما وارد شد و من او را می‌شناختم. به من گفت: تو ۶۵ سال و یک ماه و دو روز، عمر داری. و من کتاب دعایی داشتم که تاریخ تولدم در پشت آن نوشته شده بود. به آن نگاه کردم که همان‌گونه یافتم. بعد حضرت از من پرسید: آیا صاحب فرزندی شده‌ای؟ گفتم: نه. حضرت، دعا کرد و فرمود: خدایا! به او فرزندی بده که بازویش باشد. و چه خوب است که کمک و یار و بازوی انسان، فرزندش باشد. (قطب الدین راوندی، ۱۴۰۶، ۱: ۴۷۸؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۱: ۳۶۰؛ اربلی، ۱۳۸۱، ۲: ۵۰۳؛ حر عاملی، ۱۴۲۵، ۵: ۴۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ۵۰: ۲۷۵)

۱. اَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَ أَعَزُّ نَفَرًا (کهف: ۱۶).

همچنین در دعای بیست و چهارم از صحیفه سجادیه امام سجاده علیه السلام در دعایی که برای فرزندان است، به چند نمونه از آثار و فواید داشتن فرزند اشاره می‌کند و می‌فرماید: «بار خدایا بازوی مرا به وسیله ایشان استوار گردان». (فیض الاسلام، ۱۷۰، ۱۳۷۶)

با توجه به آیات و روایات مطرح شده واضح و روشن شد که از مهم‌ترین آثار و فواید فرزندآوری و تکثیر اولاد، یاری و دستگیری از والدین است که به آن اشاره گشت. بالطبع اگر انسان بتواند فرزندان صالحی را تربیت کند، علاوه بر فایده‌ها و آثاری که از تربیت این فرزند حاصل خواهد شد، کمک و دستگیری برای خودش تربیت کرده است که می‌تواند در صحنه‌های مختلف و موارد لازم به کمک پدر و مادر بیاید و او را یاری رساند. بسیار روشن است که هر چه تعداد این فرزندان صالح بیشتر باشد، تعداد یاوران پدر و مادر بیشتر خواهد بود. در ادامه به دیگر آثار و فواید فرزندآوری و تکثیر اولاد اشاره خواهد شد.

ب. **ادامه دهنده‌ی راه والدین:** از دیگر فواید فرزندآوری و تکثیر اولاد در صورتی که صالح باشند و متناسب با دستورات اسلامی تربیت شوند، این است که فرزندان ادامه دهنده‌ی راه والدین، به‌ویژه پدر خواهند بود. دعای حضرت زکریا علیه السلام که در قسمت قبل مورد توجه قرار گرفت این مضمون را تأیید می‌کند. حضرت زکریا علیه السلام که به دوران پیری رسیده و عمر خود را در راه عبودیت خداوند و تبلیغ دین الهی سپری کرده بودند، در اواخر عمر شریفشان و پس از دیدن سکنت و حالات حضرت مریم علیه السلام آرزوی داشتن فرزندی را دارند که صالح باشد و راه ایشان را ادامه دهد. سپس ایشان از خداوند متعال درخواست می‌کند که «خداوندا! از طرف خود، فرزند پاکیزه‌ای

(نیز) به من عطا فرما، که تو دعا را می‌شنوی!) (آل عمران: ۳۸)؛ در این باره مرحوم علامه طباطبایی (ره) می‌نویسند: «ذریه طیبه آن فرزند صالحی است که برای مثال صفات و افعال او با آرزویی که پدرش از یک فرزند داشت مطابق باشد و به همین جهت است که خدای تعالی عین همین درخواست را در باره‌اش مستجاب کرد، یحیی علیه السلام را به او داد که شبیه‌ترین انبیا به عیسی علیه السلام است. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ۳: ۲۷۵) در واقع «فرزند صالح، بهترین یاور در مسیر حرکت خانواده به سوی خداست» (قرائتی، ۱۳۸۳، ۱۰: ۴۹)

همچنین طبق برخی آیات (صافات: ۱۰۰) نخستین تقاضای حضرت ابراهیم علیه السلام از خدا فرزند صالحی بود که بتواند خط رسالت او را تداوم بخشد و برنامه‌های نیمه تمامش را به پایان برساند، اینجا بود که عرض کرد: «پروردگارا! به من از فرزندان صالح ببخش» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۱۹: ۱۰۵). در روایات نیز این مسأله مورد توجه قرار گرفته است و در بسیاری از روایات فرزند صالحی که ادامه دهنده‌ی راه پدر باشد، به عنوان سعادت یک مرد برشمرده شده است. این روایات را در کتب حدیثی در باب «شبه الولد» می‌توان یافت. از جمله به چند نمونه از این دسته روایات به‌طور خلاصه اشاره می‌شود:

در روایتی امام صادق علیه السلام به نقل از رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «از نعمت‌های الهی به مرد این است که فرزندش شبیه او باشد.» (کلینی، ۱۴۰۷، ۶: ۴) همچنین در روایت دیگری از امام باقر علیه السلام نقل شده است که فرمودند: «از سعادت‌های مرد این است که فرزندش در جسم و اخلاق و رفتار، به او شباهت داشته باشد.» (کلینی، ۱۴۰۷، ۶: ۴؛ طبرسی، ۱۴۱۴، ۱: ۲۲۲؛ مجلسی، ۱۴۰۶، ۸: ۵۹۱؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۱: ۳۵۶؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۰۱: ۹۵) یا در

۱. «...قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ» (آل عمران: ۳۸).

روایت مشابه دیگری از امام کاظم علیه السلام همین مضمون تکرار شده است: «کسی خوشبخت است که نمیرد تا جانشینی از (نسل) خود را ببیند.» (کلینی، ۱۴۰۷، ۶: ۴؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ۲۳: ۱۲۹۰؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۱: ۳۵۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳، ۲۱: ۱۰)

همان‌طور که مشهود است در این روایات فرزند صالحی که ادامه دهنده راه پدر و مادر باشند، سعادت مرد شمرده شده است. فرزند در صورتی که صالح باشد و خوب تربیت شود می‌تواند آرمان‌های پدر و مادر را ادامه دهند و راه آنها را طی کنند. البته نباید فراموش کرد که «ارزش ذریّه و فرزندان، به پاکی آنهاست.» (قرائتی، ۱۳۸۳، ۲: ۵۵) پس یکی دیگر از آثار و فواید داشتن فرزند و فرزندآوری این است که راه والدین ناتمام نمی‌ماند و فرزندان این مسیر را ادامه خواهند داد و بسی واضح است که انسان بیشتر می‌پسندد که راه او ادامه داشته باشد و مسیری که او طی می‌کرده، فرزندان نیز طی کنند، حال اگر انسان فرزند داشته باشد می‌تواند نسبت به این مسأله امید داشته باشد.

ج. بهره والدین از اعمال فرزندان: از دیگر فواید و آثار فرزندآوری و تکثیر اولاد این است که فرزند صالح جزء اعمال متأخر برای والدین به حساب آمده و والدین در اعمال صالحی که فرزند پس آنها انجام دهد، شریک خواهند بود. در مورد اعمال متأخر در قرآن کریم اشاراتی آمده است. مانند آیه‌ی «آن روز آدمی به هر نیک و بدی که در مقدم و مؤخر عمر کرده از نتیجه همه آگاه خواهد شد» (قیامه: ۱۳)^۱. در قرآن کریم آیه‌ای که فرزندان را به عنوان اعمال متأخر معرفی کند نیامده است، اما در روایات از فرزندان صالح به این عنوان یاد شده است. مانند روایتی که امام صادق علیه السلام به نقل از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل

۱. يُنبِئُ الْإِنْسَانُ يَوْمَئِذٍ بِمَا قَدَّمَ وَ أَخَّرَ (قیامه: ۱۳).

فرمودند: «فرزند صالح، گلی از گل‌های بهشت است.» (ابن بابویه، ۱۳۷۶، ۵؛ ۱۵۵؛ کلینی، ۱۴۰۷، ۶: ۳؛ طبرسی، ۱۴۱۴، ۱: ۲۱۸؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ۲۳؛ ۱۲۹۱؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۱: ۳۵۸).

همچنین در روایت دیگری از امام صادق علیه السلام نقل شده است که حضرت به نقل از رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله فرمودند: «حضرت عیسی علیه السلام از کنار قبری عبور می‌کردند، دیدند صاحب قبر را عذاب می‌کنند، اما پس از مدتی که دوباره از آنجا عبور کردند، دیگر صاحب قبر را عذاب نمی‌کردند. پس گفت: خدایا، سال اول که از کنار این قبر عبور کردم صاحب قبر عذاب می‌شد؛ اما امسال او را عذابی نیست؟ پس خداوند به او وحی کرد که او را فرزندی صالحی است که راهی را هموار کرد و یتیمی را مأوی داد، پس به همین خاطر از او به سبب کار خیر فرزندش گذشتم. سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند: میراث خداوند متعال به بنده‌ی مؤمنش فرزندی است که بعد از او خدا را عبادت کند. سپس حضرت امام صادق علیه السلام آیات ابتدایی سوره‌ی مریم را تلاوت فرمودند» (کلینی، ۱۴۰۷، ۶: ۴؛ ابن بابویه، ۱۴۰۷، ۵۱۲؛ مجلسی، ۱۴۰۶، ۸: ۵۸۹؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۱: ۳۵۹؛ حر عاملی، ۱۳۸۰: ۲۲۹؛ عروسی حویزی، ۱۴۱۵، ۳: ۳۲۴).

و یا در روایت دیگری از امام صادق علیه السلام داریم: «زمانی که انسان بمیرد عمل او نیز قطع می‌گردد، مگر در سه مورد، فرزند صالحی که دعا کند برای او، علمی که نفع بخشد به او بعد از او، و صدقه‌ی جاریه.» (شعیری سبزواری، ۱۴۱۴: ۱۰۵؛ نوری، ۱۴۰۸، ۱۲: ۲۳۰).

و یا در روایت دیگری از رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله منقول است که می‌فرمایند: «پنج نفر در قبرهایشان هستند در حالی که ثوابی در نامه‌ی عملشان

جاری است: کسی که درختی را غرس کند، کسی که چاهی بکند، کسی که مسجدی برای خدا بنا کند، کسی که کتابی بنویسد و کسی که فرزند صالحی از خود به جای بگذارد.» (مجلسی، ۱۴۰۴، ۱۰۱: ۹۷؛ شعیری سبزواری، ۱۴۱۴: ۱۰۵؛ جزایری، ۱۴۰۸، ۱: ۲۳۶؛ نوری، ۱۴۰۸، ۱۲: ۲۲۹)

همانطور که مشاهده شد، فرزند صالح از اعمال متأخر برای والدین است که ثواب کارهای خیر او در نامه‌ی عمل والدین نیز ثبت خواهد شد و این شاید بخشی از پاداش پدر و مادر در برابر تربیت فرزند صالح باشد. با این وجود از آثار و فواید بارز فرزندآوری و تربیت فرزند صالح این است که پدر و مادر نیز در اعمال خیر آنها شریک خواهند بود.

د. فرزندان مایه‌ی آزمایش والدین: از دیگر فواید و آثار فرزندآوری و داشتن فرزند، فرزندان نعمت‌های الهی هستند که والدین به سبب آنان مورد امتحان قرار می‌گیرند. قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «و بدانید که اموال و اولاد شما فتنه است» (انفال: ۲۸)^۱، یا در آیه‌ای دیگر می‌فرماید: «جز این نیست که اموال و اولاد شما فتنه و مایه آزمایش شمایند» (۱۵: تغابن)^۲ همچنین قرآن کریم در مورد این امتحان و فتنه‌ی الهی تذکر داده و والدین را متنبه می‌کند تا از این امتحان سربلند بیرون بیایند، در جایی که می‌فرماید: «هان ای کسانی که ایمان آوردید اموال و اولادتان شما را از یاد خدا به خود مشغول نسازد» (منافقون: ۹)^۳. طبق آنچه تا به حال بیان شد می‌توان گفت که فرزندان عامل آزمایش الهی هستند و والدین با رعایت فرامین اسلامی در مورد فرزندان می‌توانند از این امتحان الهی، سربلند بیرون آمده، دنیا و آخرت

۱. «وَاعْلَمُوا أَنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ» (انفال: ۲۸).

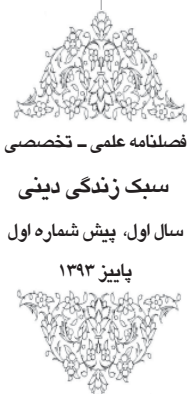
۲. «إِنَّمَا أَمْوَالُكُمْ وَأَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ» (تغابن: ۱۵).

۳. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (منافقون: ۹).

خوبی برای خودشان بسازند. موضوع نعمت بودن فرزندان در روایات نیز مورد اشاره قرار گرفته است. در این باره روایتی از امام صادق علیه السلام شایان ذکر است. ایشان می فرمایند: «دختران حسنت باشند و پسران، نعمت و حسنت را ثواب باشد و نعمت را بازخواست.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۱۰۱: ۹۰؛ ابن بابویه، ۱۳۷۶، ۵: ۱۵۶)

ه. **افزایش روزی:** از دیگر آثار و فواید تشکیل خانواده و فرزندآوری و تکثیر اولاد، چنانچه در برخی روایات اشاره شده، افزایش روزی خانواده است. این مسأله در روایات مورد اشاره واقع شده است که داشتن زن و فرزند باعث افزایش روزی می شود. در روایتی به نقل از بکر بن صالح آمده است که نظر امام کاظم علیه السلام را در مورد فرزنددار شدن پرسیدم، حضرت در جواب نوشتند: «فرزند بخواه، چرا که خداوند متعال روزی آنان را می دهد» (کلینی، ۱۴۰۷، ۶: ۳؛ طبرسی، ۱۴۱۴: ۲۲۴؛ مجلسی، ۱۴۰۶، ۸: ۵۱۲؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ۲۳: ۱۲۹۳؛ مجلسی، ۱۳۷۴، ۲۱: ۷) از آنجا که روزی همه ی مخلوقات به دست خداوند متعال است، بدیهی است که پیوستن هر فرزند به خانواده به معنای اضافه شدن رزق مادی آن خانواده نیز هست و نباید چنین پنداشت که فرزندآوری زیاد باعث سختی و فشارهای مادی بر خانواده می شود، در حالی که مسأله کاملاً بر عکس است و داشتن فرزند باعث افزایش روزی است، زیرا هر فرزندی به عنوان یک مخلوق خداست که روزی او به عهده ی خداوند است و خدای متعال خود ضمانت روزی او را کرده است. با وجود این از آثار و فواید فرزندآوری افزایش روزی خانواده است که در روایات نیز به وضوح به آن اشاره شده است.

و. **طلب آمرزش برای والدین و سپر آتش:** از دیگر آیات تشویقی قرآن کریم

جهت فرزنددار شدن، آیاتی است که در آن دعا و استغفار فرزند برای والدین، مورد ستایش قرار گرفته و درواقع به والدین یادآور می‌شود که فرزند صالح ذخیره‌ای است برای آخرت خود انسان و با طلب آمرزش خود برای والدین، سبب آمرزش آنها می‌گردد. از جمله مصدیق این طلب آمرزش می‌توان به آیات زیر که از طرف انبیاء الهی مطرح شده است اشاره کرد:

• «پروردگارا! من و پدر و مادرم را بیامرز» (ابراهیم: ۴۱).^۱

• «بار الها! مرا و پدر و مادر مرا ببخش» (نوح: ۲۸).^۲

در میان روایات اسلامی نیز این مهم بسیار مورد اشاره قرار گرفته شده و از بهترین ثمرات داشتن فرزند برشمرده شده است. برای نمونه چندی از این روایات مطرح شود:

در روایتی از امام صادق علیه السلام نقل شده است که می‌فرمایند: «میراث خداوند از بنده‌ی مومن، فرزند صالحی است که برای او طلب آمرزش کند.» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۱۰۱: ۹۰؛ طبرسی، ۱۴۱۴، ۱: ۲۱۸).

در روایت دیگری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله می‌فرمایند: «مقام کسی را در بهشت بالا می‌برند، می‌گویند: این مقام از کجا برای من حاصل شد؟ می‌گویند: فرزندی برای تو طلب آمرزش کرد.» (پاینده، ۱۳۸۲، ۷۴۲).

و یا در روایت دیگری از رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله نقل شده است: «... و براستی که فرزند هر یک از شما که بمیرد پاداش خواهید داشت و چنانچه پس از پدر باقی ماند برای او آمرزش طلبد.» (ابن بابویه، ۱۳۷۶، ۳: ۴۸۳؛ ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵، ۳: ۲۸۹؛ مجلسی، ۱۴۰۶، ۸: ۵۹۶؛ بروجردی، ۱۳۸۶، ۲۶:

۱. «رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَلَدِي» (ابراهیم: ۴۱).

۲. «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَلَدِي» (نوح: ۲۸).

۶۲۴؛ حر عاملی، ۱۴۰۹، ۲۱: ۳۵۷.^۱

چنانچه از این احادیث نیز برداشت می‌شود، از دیگر آثار و فواید داشتن فرزند و تکثیر اولاد، طلب آمرزش برای والدین است. شخص مومن با تربیت فرزندان صالح، زمینه‌ای را برای آمرزش و مغفرت خود فراهم می‌کند. ناگفته نماند که در برخی روایات طلب آمرزش برای والدین جزء حقوق فرزندان نسبت به والدین شمرده شده است. پس یکی از دیگر آثار و فواید فرزندآوری، زمینه‌سازی برای مغفرت خود والدین است، زیرا والدین با تربیت فرزند و به جا گذاشتن فرزندانی بعد از خود زمینه‌ی مغفرت خود را به وسیله‌ی دعای فرزندان و طلب مغفرت از سوی آنان، فراهم می‌کنند.

چنانچه مشاهده شد، فرزندآوری و تکثیر اولاد آثار و فواید زیادی دارد که در این مختصر فقط به برخی از آنها اشاره شد. نکته‌ی دیگر اینکه تکثیر اولاد در تحکیم خانواده و جلوگیری از طلاق نقش به‌سزایی دارد. به‌طوری‌که آمار طلاق خانواده‌هایی که فرزند بیشتر دارند، بسیار کمتر از آمار طلاق در خانواده‌هایی است که فرزند ندارند و یا کمتر دارند. در واقع «هنگامی که زن و مرد دارای فرزندان هستند، فرزندان سپر حمایتی را در برابر طلاق برای آنها فراهم می‌کنند که این سپر حمایتی، موجب حفظ و تداوم زندگی زناشویی می‌گردد.» (قدسی، ۱۳۹۰: ۷۳) در حقیقت قوام خانواده از یک طرف به پدر و مادر است و از طرفی دیگر به فرزندان. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۶: ۳۴)

از جمله عواملی که این ارتباط را قوی می‌کند، به این موارد می‌توان اشاره

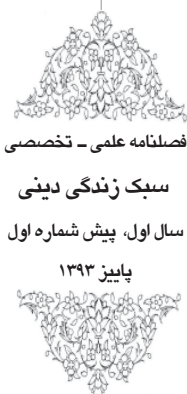
۱. برای دیدن روایات بیشتر نک: کلینی، ۱۴۰۷، ج ۶: ۳؛ مجلسی، ۱۴۰۶، ج ۸: ۵۹۰؛ مجلسی، ۱۳۷۴، ج ۲۱: ۶؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶، ج ۲۳: ۱۲۹۲؛ (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۵: ۱۱۲؛ ابن ابی جمهور، ۱۴۰۵، ج ۱: ۲۷۰؛ بروجردی، ۱۳۸۶، ج ۲۶: ۶۲۲.

کرد که از آنجا که والدین رفاه و آسایش فرزندان را می‌خواهند و آن را دنبال می‌کنند، می‌دانند که این رفاه و آسایش با طلاق دچار تزلزل شده و فراهم کردن آن توسط یکی از والدین کار بسیار دشواری خواهد بود. از طرف دیگر نگهداری از فرزندان به تنهایی برای هر یک از والدین کار دشواری است و بالأخره نکته‌ی آخر اینکه زوج‌های متأهلی که فرزند ندارند و تصمیم فرزنددار شدن را هم ندارند، نسبت به ادامه‌ی زندگی و تداوم رابطه خود مطمئن نیستند. در واقع می‌توان گفت در ارتباط با وجود فرزند و تعدد آنها این گزاره مطرح است که «وجود فرزند و افزایش تعداد آنها، احتمال وقوع طلاق را کاهش می‌دهد» (قدسی، ۱۳۹۰: ۷۴)

شاید بتوان در پایان گفت که «کسانی که می‌توانند فرزندان شایسته و سالمی را پرورش دهند، چه خوب است که چند فرزند داشته باشند. از مزایای چند فرزندی (بیش از دو فرزند) علاوه بر آنچه ذکر شد؛ این است که بچه‌ها در کنار هم از تنهایی نجات می‌یابند و سازگاری و تقسیم منافع را می‌آموزند، پشتیبان هم خواهند بود و فرزندان آینده خاله، عمه، عمو و دایی خواهند داشت.» (ادیب، ۱۳۹۰: ۲۵) البته می‌توان به این آثار، نشاط و شادابی خانواده، کاهش مشکلات فرهنگی، رفع نیازهای عاطفی والدین و دیگر فرزندان، افزایش نیروی انسانی در محیط جامعه، جلوگیری از پیری زودرس جامعه و.... را نیز اضافه کرد.

طبق آنچه تاکنون بیان شد، فرزندآوری و تکثیر اولاد، فواید و آثار مثبت زیادی دارد که به برخی از مهم‌ترین آنها اشاره شد، اما شاید خالی از لطف نباشد که به برخی آسیب‌های نداشتن فرزند و یا بسنده کردن به فرزند کمتر نیز اشاره کرد. با توجه به روایات قسمت قبل و با استفاده از قاعده‌ی «تعرف الاشياء بأضدادها» می‌توان گفت که کسانی که فرزند نداشته باشند و یا به فرزند کم دلخوش کنند، از

آثار و فواید فرزندآوری و تکثیر اولاد که در قسمت قبل اشاره شد، بهره‌ای نخواهند برد. بالطبع چنین خانواده‌هایی کسی را نخواهند داشت که از آنها دستگیری کند، به‌ویژه اینکه انسان‌ها در دوره‌ی پیری به فرزندان، بیشتر محتاج هستند. ناگفته نماند که این کمبودها اثرات منفی و مخرب عاطفی بر پدر و مادر (در خانواده‌های بدون فرزند) و حتی بر دیگر فرزندان (در خانواده‌های تک فرزند و یا فرزند کم) خواهد داشت و آنها را با مشکل نبود و یا کمبود محبت، نداشتن پشتوانه و یاور، و ارضا نشدن برخی احساسات درونی و ... مواجه خواهد کرد. از طرفی این خانواده‌ها کسی را که اهداف آنها را دنبال کند و پیگیر راه آنها باشد نخواهند داشت و در پایان نیز خود را از بهره‌بردن اعمال ماتأخری که فرزند صالح برای آنها می‌توانست بفرستد و آمرزشی که برایشان طلب کند، محروم می‌کنند. از طرف دیگر چنانچه گذشت، خانواده‌هایی که فرزند ندارند و یا به تک فرزندی و فرزند کم بسنده می‌کنند، بیشتر دچار تزلزل و در معرض خطر طلاق قرار می‌گیرند، زیرا وجود فرزندان و تکثیر اولاد خود سپر حمایتی است در برابر طلاق و تا حد زیادی از این واقعه‌ی دردناک جلوگیری خواهد کرد. اما علاوه بر آنچه گفته شد، در روایات اسلامی به‌طور خاص، به آثار منفی و مخرب نداشتن فرزند و یا کم فرزندی اشاره شده است. برای نمونه در روایتی از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که می‌فرمایند: «خانه‌ای که در آن کودک نباشد، برکت در آن نیست.» (دیلمی همدانی، ۱۴۰۶، ۵: ۳۵۹؛ متقی هندی، ۱۳۹۷، ۱۶: ۲۷۴؛ پاینده، ۱۳۸۲: ۳۷۴) مشخص است که در این روایت به نبود برکت در خانه به‌عنوان یکی از آسیب‌های زندگی بدون فرزند اشاره شده است. همچنین از دیگر مشکلاتی که در خانواده‌های کم فرزند و یا تک فرزند به‌وجود می‌آید و در جامعه امروزی به وفور نمونه و مصادیق آن یافت می‌شود، این مسأله است که تک

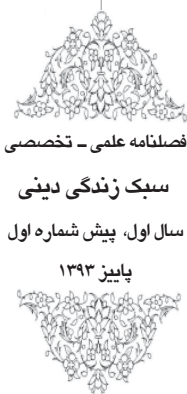
فرزندى باعث مى شود پدر و مادر تمام احساسات و عواطف خود را خرج همین یک فرزند کنند و تک فرزند خیلی زود مرکز توجه خانواده قرار مى گیرد و این زیاده روی در محبت، گاهی مشکلاتی از قبیل مستبد شدن فرزند، خودپسند شدن وی و... مى آفریند. در روایتی که تقریباً همین مضمون را اشاره دارد، امام باقر علیه السلام مى فرماید: «بدترین پدر، کسی است که نیکی کردن، او را به زیاده روی وا دارد.» (یعقوبی، بی تا، ۲: ۳۲۰) همچنین اینگونه خانواده ها علاوه بر اینکه خود را از آثار و فواید داشتن فرزند بیشتر محروم مى کنند، با مشکلات خاص دیگری نیز مواجه مى شوند؛ از جمله اینکه خود تک فرزند نیز به دلیل ارضاء نشدن برخی نیازهایش (از جمله نیاز به داشتن خواهر و برادر) دچار مشکلات عاطفی خواهد شد.

با وجود این همه آثار و فواید فرزندآوری و آسیب های خودداری از آن، این مسأله را نیز باید مطرح کرد که متأسفانه در جوامع امروزی بیشتر خانواده ها از فرزندآوری و تکثیر اولاد خودداری مى کنند و برای این امتناع دلایلی را نیز برمی شمردند. بررسی و نقد این دلایل و ارائه راهکارهای عملی و بیان دستورات اسلام و معارف آن برای حل این گونه معضلات خود کنکاش دیگری را مى طلبد که خارج از مجال این نوشتار است و پیشنهاد مى شود به عنوان یک موضوع راهبردی مورد مطالعه قرار گرفته شود و این دلایل مطرح شده و راهکار مناسبی برای آن ارائه گردد. از جمله ی مهم ترین عوامل بازدارنده ی خانواده ها از فرزندآوری مى توان به موارد زیر اشاره کرد: سخت بودن تربیت فرزند، مشکلات اقتصادی، مشکلات فرهنگی و نوع نگاه، عوارض پزشکی وضع حمل و سختی های آن.^۱

۱. این دلایل با استفاده از نظر سنجی بین چند خانواده مطرح شده اند.

نتیجه‌گیری

بررسی آیات و روایات اسلامی نشان می‌دهد که به‌طور عموم نظر اسلام نسبت به مسأله‌ی فرزندآوری مثبت و مساعد است. همچنین از مجموع آیات و روایات می‌توان دریافت که از نظر اسلام داشتن فرزند بیشتر، زندگی بهتری را برای خانواده و جامعه رقم خواهد زد. همانطور که ملاحظه شد، فرزندآوری و تکثیر اولاد آثار و فواید مثبت زیادی دارد که از مهم‌ترین آنها کمک و دستاری والدین، ادامه دهنده راه والدین، فرزند به‌عنوان اعمال ماتأخر، نعمت الهی و سبب امتحان والدین، افزایش روزی، طلب آمرزش برای والدین و سپر آتش، را می‌توان برشمرد، همچنین زندگی با فرزند کم آسیب‌های را در پی خواهد داشت که کاهش روزی و برکت و سخت‌تر شدن تربیت دیگر فرزندان و نبود سپر حمایتی در برابر طلاق از جمله‌ی این آسیب‌ها هستند. در آخر به مهم‌ترین عوامل بازدارنده‌ی خانواده‌ها برای داشتن فرزند بیشتر اشاره شد که از مهم‌ترین این عوامل بازدارنده سخت‌بودن تربیت فرزند، مشکلات اقتصادی، مشکلات فرهنگی و نوع نگاه، عوارض پزشکی وضع حمل و سختی‌های آن قابل ذکر است.

منابع

۱. قرآن کریم.
۲. آمدی، عبدالواحد (۱۳۸۹) *غرر لحکم و درر الکلم*؛ ترجمه لطیف راشدی و سعید راشدی، دوم، قم: پیام علمدار.
۳. ابن ابی جمهور، محمد ابن زین الدین (۱۴۰۵ ق) *عوالی الثالی العزیزیه فی الاحادیث الدینیّه*؛ ج سوم، اول، قم: دار سید الشهداء.
۴. ابنا بسطام، عبدالله و حسین (۱۴۱۱) *طب الاثمه*، دوم، قم: دارالشریف الرضی.
۵. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۷) *مالی*؛ اول، قم: موسسه البعثه.
۶. ابن بابویه، محمد ابن علی (۱۴۰۶) *ثواب الاعمال و عقاب الاعمال*؛ دوم، قم: دارالشریف الرضی للنشر.
۷. ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۶) *من لا یحضره الفقیه*؛ ترجمه غفاری، علی اکبر و محمد جواد و بلاغی، صدر، ج ۵، اول، تهران: نشر صدوق.
۸. ادیب، مریم (۱۳۹۰) *تربیت دینی کودک و نوجوان*؛ چهارم، تهران: نشر موسسه فرهنگی منادی تربیت.
۹. اربلی، علی بن عیسی (۱۳۸۱) *کشف الغمه فی معرفه الاثمه*؛ ج ۲، اول، تبریز: بنی هاشمی.
۱۰. بروجردی، آقا حسین (۱۳۸۶) *جامع احادیث الشیعہ*؛ ج ۲۶، اول، تهران: فرهنگ سبز.
۱۱. بهشتی، احمد (۱۳۷۷) *اسلام و حقوق کودک*؛ چهارم، قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم.
۱۲. جزایری، نعمت الله (۱۴۰۸ ق) *کشف الاسرار فی شرح الاستبصار*؛ ج ۱، اول، قم: موسسه دار الکتاب، اول.
۱۳. حر عاملی، محمد ابن حسن (۱۴۲۵ ق) *اثبات الهداء بالنصوص و المعجزات*؛ ج ۵، اول، بیروت: اعلمی.

۱۴. حر عاملی، محمد ابن حسن (۱۳۸۰) *الجواهر السنیه فی الاحادیث القدسیه؛ سوم، تهران: دهقان.*
۱۵. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ ق) *وسائل الشیعہ؛ ج ۲۱، اول، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.*
۱۶. دیلمی همدانی، شیرویه بن شهردار (۱۴۰۶) *الفردوس بمآثور الخطاب؛ ج ۵، اول، بیروت: دارالکتب العلمیه.*
۱۷. راوندی کاشانی، فضل الله ابن علی (بی تا) *النوادر؛ اول، قم: دارالکتاب.*
۱۸. زمخشری، ابی قاسم محمود بن عمر (۱۴۱۰) *الکشاف؛ ج ۱، اول، قم: منشورات الرضی.*
۱۹. شاملو، عباسعلی، سیده معصومه حبشی، (۱۳۸۳) *فرایند تربیت فرزندان در اندیشه دینی؛ مجله کتاب زنان، ش ۴۲۴.*
۲۰. شریف الرضی، محمد بن حسین (۱۳۷۹) *نهج البلاغه؛ ترجمه محمد دشتی، اول، قم: مشهور.*
۲۱. شعیری سبزواری، محمد بن محمد (۱۴۱۴) *جامع الأخبار او معارج الیقین فی اصول الدین؛ اول، قم: مؤسسه آل البيت لاحیاء التراث.*
۲۲. طباطبائی، محمد حسین (۱۳۷۴) *المیزان فی تفسیر القرآن؛ سید محمد باقر موسوی همدانی، ج ۱۲، پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعہ مدرسین حوزه علمیه قم.*
۲۳. طبرسی، ابو علی الفضل بن بن الحسن (۱۴۰۸) *مجمع البیان؛ ج ۲، دوم، بیروت: دار المعرفه.*
۲۴. طبرسی، ابوالفضل (۱۴۱۴) *مکارم الاخلاق؛ ج ۱، اول، قم: النشر الاسلامی.*
۲۵. عروسی حویزی، علی ابن جمعه (۱۴۱۵) *نور الثقلین؛ ج ۳، چهارم، قم: اسماعیلیان.*
۲۶. عیسی زاده، عیسی (۱۳۹۰) *خانواده قرآنی؛ اول، قم: بوستان کتاب.*
۲۷. فیض کاشانی، محمد محسن بن شاه مرتضی (۱۴۰۶) *الوافی؛ ج ۲۱، اول، اصفهان: کتاب خانه ی امیرالمومنین (ع).*

۲۸. قدسی، علی محمد، اسماعیل بلالی، سعید عیسی زاده، (۱۳۹۰) «بازدارنده‌ها و تسهیل کننده‌های اقتصادی، اجتماعی طلاق»؛ مجله مطالعات راهبردی زنان، ش ۵۳.

۲۹. قرائتی، محسن (۱۳۸۳) تفسیر نور؛ ج ۱۰، چاپ یازدهم، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

۳۰. قطب‌الدین راوندی، سعید بن هبه الله (۱۴۰۹) الخرائج و الجرائح؛ ج ۱، اول، قم: موسسه امام مهدی (ع).

۳۱. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق (۱۴۰۷) الکافی (ط - الإسلامية)؛ مصحح: علی اکبر غفاری و محمد آخوندی، ج ۶، چهارم، تهران: دار الکتب الإسلامية.

۳۲. متقی الهندی، علاء‌الدین (۱۳۹۷) كنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال؛ ج ۱۶، اول، بیروت: مكتبة التراث الاسلامی.

۳۳. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی (۱۴۰۳) بحار الأنوار (ط - بیروت)؛ ج ۵۰، دوم، بیروت: دار إحياء التراث العربی.

۳۴. مجلسی، محمد باقر (۱۳۷۴) مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول؛ ج ۲۰، اول، تهران: دار الکتب الاسلامیه.

۳۵. مجلسی، محمد تقی (۱۴۰۶) روضه المتقین فی شرح من لا یحضره الفقیه؛ ج ۸، دوم، قم: موسسه فرهنگی اسلامی کوشانپور.

۳۶. محمدی ری شهری، محمد (۱۳۸۵) حکمت‌نامه کودک؛ اول، ترجمه عباس پسندیده، قم: دار الحدیث.

۳۷. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴) تفسیر نمونه؛ ج ۱۲، اول، تهران: دار الکتب الإسلامية.

۳۸. نوری، حسین (۱۴۰۸) مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل؛ ج ۱۵، اول، قم: موسسه آل‌البیت لاحیاء التراث.

۳۹. یعقوبی، احمد ابن ابی یعقوب ابن واضح (بی تا) تاریخ یعقوبی؛ ج ۲، اول، بیروت: دار صادر.